

KARŞILAŞTIRMALI BİR YÖNTEMLE SCF VE DP'NİN KURULUŞUNA BAKIŞ

Ahmet GÜLEN*

Öz

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde “tek parti dönemi”¹ olarak tanımlanan süreçte 1930 ile 1946² yıllarında iki defa demokrasiye geçiş dönemi yaşanmıştır. Her iki dönemde de farklı siyasi partiler kurulmasına rağmen,³ iki parti diğerlerine göre daha fazla ön plana çıkmış ve siyasi arenada daha çok söz sahibi olmuştur. Bu iki muhalefet partisi 1930 yılı Ağustos ayında kurulan SCF ve 1946 yılının Ocak ayında kurulan DP’dir.⁴ Dönemlerin ve şartların karşılaştırılarak irdelenmesi öncesinde değinilmesi gereken husus SCF’nin 1930’daki demokrasi denemesinde kurulan ilk muhalefet partisi, DP’nin ise 1945 yılındaki demokrasiye geçiş sürecinde ortaya çıkan ikinci siyasi parti oluşudur. Ancak her iki muhalif parti de kısa zamanda yurt çapında büyük ilgiyle karşılanmıştır. İktidar

* Okutman, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, ahmet.gulen@deu.edu.tr
Araştırma Makalesi - Gönderim Tarihi: 28.07.2015 - Kabul Tarihi: 16.02.2016.

¹ Cumhuriyet devrinin ilk siyasi partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası’nın (CHF) kuruluşu 9 Eylül 1923 tarihi olarak kabul edilmektedir. Hakkı Uyar, **100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi (1923-2012)**, Ankara, Anka Yayınları, 2. bs., 2011. s: 17. Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan bu parti, 1924 yılındaki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) dönemi haricinde, 1930’a kadar siyasi arenadaki tek oluşum olarak kalmıştır. 1930 yılında başta Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) olmak üzere farklı siyasi partilerin de kurulmasıyla çok partili yaşama geçilmişse de bu partilerin faaliyetlerine son verilmesinden sonra Türkiye’de 1945’e kadar “Tek Parti yönetimi” egemen olmuştur. Ülkemizde “Tek Parti Devri” hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin Yetkin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, İstanbul, Altın Kitaplar, 1983.

² II. Dünya Savaşı’ndan sonra 18 Temmuz 1945 tarihinde Millî Kalkınma Partisi’nin (MKP) kurulmasıyla Türkiye’de “Tek Parti Dönemi” sona ermiştir. **Demokrasinin 50 Yılı, 1945-1995 I**, İstanbul, Aydın Kitaplar, s: 18. Ancak ülkemizde genel olarak çok partili hayata geçişin Demokrat Parti’nin (DP) kuruluşuyla başladığı kabul edilir. [y.n.] Nitekim Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1945 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin (TBMM) yeni yasama döneminin açılışında yaptığı konuşmada “...bizim tek eksikimiz, Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır... Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır...” demiştir. İnönü’nün Söylev ve Demeçleri I T.B.M. Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1946), İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, b.y.y., s: 397. Bu ifadeler konuşmanın yapıldığı tarihte faaliyete geçmiş bulunan MKP’nin tek parti iktidarı tarafından “siyasi muhatap” kabul edilmediğinin en açık göstergesidir.

³ Söz konusu dönemde SCF dışında örneğin 26 Eylül 1930 tarihinde Adana’da Ahali Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Bu fırka Cumhuriyet döneminde TBMM dışında kurulan ilk yasal muhalefet partisi olmasına rağmen herhangi bir varlık gösterememiştir. Der. Mete Kaan Kaynar, **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923-2006**, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s: 54. Çok partili hayata kesin olarak geçildiği 1946 yılında ise Sosyal Adalet Partisi (28 Şubat 1946), Liberal Demokrat Parti (11 Mart 1946), Çiftçi ve Köylü Partisi (24 Nisan 1946) gibi farklı siyasi partiler kurulmuştur. Kaynar, a.g.e. ss: 62-64-65.

⁴ SCF’nin resmi kuruluş tarihi 12 Ağustos 1930’dur. DP ise 7 Ocak 1946 tarihinde kurulmuştur. Ed. Fatma Acun, **Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılâp Tarihi**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 11. bs., 2010, ss: 213-333.

partisi CHF⁵ karşısında seçmen kitleleri tarafından alternatif olarak görülen iki parti de kuruldukları dönem itibarıyla iç ve dış koşulların etkisi altında siyaset sahnesine çıkmıştır. Her iki partinin ortaya çıkışında bazı benzerlikler olmakla birlikte önemli farklılıklar da gözlenmektedir. Öncelikle ilk vurgulanması gereken benzerlik gerek SCF'nin ve gerekse DP'nin temelde CHP kökeninden gelen kişiler tarafından kurulmuş olmasıdır. Bu çalışmada her iki partinin ortaya çıkışında etkili olan iç ve dış faktörler, iktidar partisinin her iki partinin kuruluş aşamasındaki tutumu ve her iki partinin programları incelenerek benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: CHP, SCF, DP, Tek Parti Dönemi, Atatürk, İnönü.

THE OVERVIEW OF SCF AND DP'S FOUNDATION IN A COMPARATIVE METHOD

Abstract

In the history of Republic of Turkey, transition to democracy was experienced twice in 1930 and 1946 at a period described as "single-party era". In both periods, despite the establishment of various political parties, two parties came to the foreground more than others and have had a greater say in the political arena. These two opposition parties are, SCF which was founded in August 1930 and DP that was established in January of 1946. The issue that needs to be mentioned before examination by comparison of conditions and periods is that SCF was being the first opposition party to be established in 1930 democracy experiment whereas DP is the second political party emerged in the transition to democracy in 1945. However, in a short period of time both opposition parties were met with great enthusiasm throughout the country. Both parties that are seen as alternatives to the ruling party CHF by the voter groups, as of the period they are established, they came to the political scene under the influence of internal and external conditions. Although there are some similarities when the two parties were established, important differences are also observed. Primarily, the first similarity that needs to be emphasized is both SCF and DP is basically founded by people from the CHP origin. In this study, internal and external factors that were effective in the emergence of both parties, the attitude of the ruling party in the establishment phase of both parties and the similarities and differences will be revealed by examining the programs of both parties.

Keywords: CHP, SCF, DP, Single Party Era, Atatürk, İnönü.

Giriş

Türkiye'nin demokrasi serüveninde siyasi partilerin ilk defa ortaya çıkışı II. Meşrutiyet devrine rastlar.⁶ Ancak Cumhuriyet dönemi siyasi partileri de bir asra yaklaşan bir geçmişe sahiptir. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra Lozan Antlaşması'yla barışın tesis edilmesinin ardından Cumhuriyet'in ilanıyla yeni bir sürece girilmiştir. Cumhuriyet döneminin ilk siyasi partisi olan CHF içinde meydana gelen fikir ayrılıkları 1924 yılında TCF'nin ortaya çıkışına neden olmuştur.⁷ Cumhuriyet devrinin ilk muhalefet partisi olarak tarihe geçen TCF, bir yıl sonra meydana gelen Şeyh Said İsyanı'nın ardından

⁵ CHF'nin 1935 yılı Mayıs ayında toplanan IV. Kurultayı'nda "fırka" yerine "parti" sözcüğü benimsenmiş ve adı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olarak değiştirilmiştir. Hikmet Bilâ, *CHP 1919-1999*, İstanbul, Doğan Kitap, 1999, s: 69.

⁶ Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, b.y.y., s: 75.

⁷ Nevin Yurtsever Ateş, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, Der Yayınları, 1998, s: 105.

İstiklal Mahkemeleri'nin önerisi üzerine hükümet kararıyla kapatılmıştır.⁸ 1930'da genç Cumhuriyetin karşı karşıya bulunduğu ekonomik sorunların yanı sıra Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın teşvikleriyle SCF kurulmuştur. Sadece üç ay kadar siyasi varlığını sürdürebilen SCF'nin kapanmasından sonra 15 yıl kadar devam eden tek parti devri 1945 yılında II. Dünya Savaşı sonunda yerini yeniden demokrasi devrine bırakmış ve muhalefet üçüncü kez örgütlenmiştir.⁹ Türkiye, 1945 yılından itibaren, askeri darbeler sonucunda gelen ara rejim dönemleri bir tarafa bırakılırsa, demokratik düzeni sürdürmektedir.

I. BÖLÜM

Partilerin Kuruluşunda Etkili Olan İç ve Dış Faktörler

I.I. SCF ve DP'nin Ortaya Çıkışında Etkili Olan İç Faktörler

1923 yılından itibaren iktidarı elinde tutan CHF, bir yandan devrimlerle yeni bir ulus inşasına çalışmış, diğer yandan asırlardır ihmal edilen Anadolu topraklarının iktisadi kalkınmasını sağlama çabasına girişmişti. Devrimler “hızlı” denilebilecek bir süreçte gerçekleşirken, Türk toplumunun “tutucu” kökenleri henüz bu hıza ayak uyduracak seviyede değildi.¹⁰ Ayrıca ekonomik alanda istenilen refah düzeyine henüz ulaşamaması da iktidarı yıpratıcı önemli bir faktör olmuştu. 1920'lerin sonuna gelindiği zaman önemli işler başarılmış olmasına rağmen halkın bazı konularda hoşnutsuzluğu da duyuluyordu. Daha çok mali ve ekonomik alandaki memnuniyetsizlik, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya kadar ulaşmıştı. Mustafa Kemal Paşa, o dönemde yakın çevresine “her gittiği yerde sürekli olarak dert ve şikayet dinlediklerini” söylemiş¹¹ ve sıkıntıları aşmanın yegâne çaresi olarak iktidarı denetleyecek bir muhalefet partisinin kurulmasını görmüştür.

SCF'nin kuruluşunda etkili olan iç faktörler arasında “tek parti sisteminin” yöneten kademesinde meydana getirdiği rahatsızlık da sayılabilir. Temelde halk egemenliğine dayanan Cumhuriyet rejiminin tek partili sistemle yürütülmesi de o dönemde Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız eden faktörlerin başında gelmektedir. Nitekim O, SCF'nin kuruluş aşamasında yapılan toplantılarda, “...Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır... Halbuki ben cumhuriyeti şahsi menfaatim için yapmadım: Hepimiz fâniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir. Ben ise, millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum...”¹² sözleriyle tek partili sistemden memnun olmadığını açıklamıştır. Devletin kurucusu olarak en ön planda yer alan Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözleri, O'nun çok partili sistemden yana olduğunu gösteren en önemli kanıtlardan birisidir. Mustafa Kemal ayrıca tek parti sisteminin sakıncalarını, yani bir muhalefet partisine duyulan ihtiyacı, şu sözlerle de ifade etmiştir:

⁸ Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1992, s: 126.

⁹ Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul, May Yayınları, 1974, s: 194.

¹⁰ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara, İmge Kitabevi, 3. bs., 2004, s: 328.

¹¹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. bs., 2006, s: 389.

¹² Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s: 98.

“Meclis yalnız bir fırka mensuplarından olunca o fırkanın iktidar mevkiinde tuttuğu hükümetin icraatının kâfi derecede münakaşa ve tenkit edilmemiş olmasıdır.”¹³

Tek parti sisteminden hoşnut olmayan Mustafa Kemal’in yakınlarından Kılıç Ali de Paşa’nın muhalif bir fırkaya neden ihtiyaç duyulduğunu, O’nun ifadeleriyle, şöyle açıklamıştır:

“...Samimi bir murakabe ve denetim teessüs etmedikçe hükümetler ve işbaşında bulunanlar şuur altlarında saklı ve gizli hususi emel ve heveslerini devletin gerçek ihtiyaçlarından ayıramazlar. Hükümeti hatadan ve bu hatalar yüzünden devleti zararlardan korumak için bir muhalif fırkaya ihtiyaç vardır.”¹⁴

II. Dünya Savaşı’ndan sonra yeniden çok partili sisteme dönüşün iç faktörleri de büyük ölçüde SCF’yi doğuran etmenlerle benzerlik göstermektedir. İlk olarak bu dönemin devrimlerin büyük ölçüde tamamlandığı bir süreç olduğunu vurgulamakta yarar vardır. 1923’ten beri devleti yöneten CHP, 1946 yılına gelindiği zaman uzun soluklu bir iktidarın getirdiği yıpranmışlık içindeydi. Hiç kuşkusuz bu yıpranmışlıkta II. Dünya Savaşı yıllarının uygulamalarıyla oluşan ağır ekonomik sıkıntıların büyük payı vardı. Her ne kadar fiilen savaşa girilmemiş olsa bile “savaş ekonomisi” olarak adlandırılan uygulamalar iktidar partisinin yıpranmasında etkili olmuştu. Savaş döneminde iktisadi alana hâkim olan “Milli Korunma Kanunu”¹⁵, “Varlık Vergisi”¹⁶, “Toprak Mahsulleri Vergisi”¹⁷ gibi olağanüstü vergilerin yol açtığı sıkıntılar halkın CHP’ye karşı tepki duymasına yol açmıştı. Ayrıca fiyatlardaki aşırı artış, karaborsacılık, mal darlıkları gibi olumsuz faktörler, halkın gözünde iktidar partisini sorumlu yapmıştı.¹⁸ Dolayısıyla tıpkı 1930’larda olduğu gibi

¹³ Hıfzı Topuz-Hüsamettin Ünsal, **Cumhuriyetin Beş Dönemeci**, İzmir, Sergi Yayınevi, 1984, s: 10.

¹⁴ Der. Hulusi Turgut, **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Hatıraları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 9. bs, 2007, s: 256.

¹⁵ 1940 yılı Ocak ayında çıkartılan Milli Korunma Kanunu, temel olarak hükümete iktisadi alanda geniş yetkiler tanımaktaydı. Ücretli iş yükümlülüğü, çalışma süresinin uzatılması, ücret sınırlaması gibi işgücünü denetleyen hükümlerin dışında iş çevrelerini denetime almak amacıyla özel işletmelere geçici el koyma, ithalatta ve iç ticarete azami, ihracatta asgari fiyatları belirleme, temel mallarda vesikalı dağıtım gibi geniş yetkiler tanımıştır. Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, Ankara, İmge Kitabevi, 14. bs., 2010, ss: 83-84.

¹⁶ 12 Kasım 1942 tarihinde kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu “bir defaya mahsus” olmak üzere çıkartılmıştı. Bu verginin oranı ve matrahı kanunla belirlenmişti ve temelde bir servet vergisiydi. Varlık Vergisi’yle tahakkuk ettirilen vergiye itiraz hakkı ya da temyiz yolu tanınmamıştı. Kimin ne kadar vergi ödeyeceğine “Takdir Komisyonları” karar vermekteydi. Vergisini ödeyemeyen yükümlüler için sınırlı da olsa cezalandırma ve zorunlu çalışmaya tabi tutma gibi usullere başvuruldu. 1943 yılında tepkiler üzerine durdurulan bu uygulamada vergi ödeyen gerek müslim, gerekse gayrimüslim aileler, CHP iktidarına karşı örgütlü ve bilinçli bir mücadeleye girişmiş ve DP’nin kuruluşunda bu partiye destek vermişlerdir. Erdiç Tokgöz, **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011)**, Ankara, İmaj Yayınları, 10. bs., 2011, ss: 122-123-124.

¹⁷ 1944 yılında kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisi, zorlu savaş yıllarında köylünün üzerinde ciddi bir yük meydana getirmişti. Gayri safi üretimden %10 oranında tahsil edilen bu vergi, 1925 yılında Aşar’ın kaldırılmasından sonra ilk defa tarıma yönelik geniş çapta uygulanan dolaysız bir vergiydi. 1946’ya dek devam eden bu vergi, küçük çaplı üretim yapan yoksul köylüleri etkilemiş ve doğal olarak bu kesimin iktidara karşı tepkisine neden olmuştur. Boratav, **A.g.e.**, ss: 85-86.

¹⁸ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, Phoenix, 2004, s: 24.

II. Dünya Savaşı sonrasında da iktidar partisi CHP – Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kararıyla – halkın memnuniyetsizliğini aşmanın bir yolu olarak demokrasiye dönüşü öngörmüştür.

Türkiye’de yeniden çok partili hayatın tesisinde etkin olan bir başka faktör de, tıpkı 1930 yılında olduğu gibi, devletin başındaki otorite olarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün “tek parti” rejiminden duyduğu rahatsızlık olmuştur. İnönü, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra yakın çevresine Türkiye’deki sistemin baştaki şahsa dayandığını, bunun böyle devam edemeyeceğini, tek parti sisteminin normal demokrasi usullerine dönüştürülemediği zaman yıkılmasının kaçınılmaz olduğunu, bu durumda da bütün kazanımların ortadan kalkabileceğini söylemiştir.¹⁹ İnönü, böylece tek parti sisteminde ısrarın önünde sonunda bu rejimin; hatta devletin yok olmasına neden olacağını da belirtmiştir. Buna göre devletin yok olmasının önüne geçebilmek için Türkiye’de demokratik yaşamın tesisi bir zorunluluk olarak değerlendirilmiştir. Nitekim İnönü, TBMM’de yaptığı bazı konuşmalarda Cumhuriyetin başından beri diktatörlüğün reddedildiğini ve rejim açısından varılacak nihai hedefin demokrasi olduğunu ilan etmiştir.²⁰

Erken Cumhuriyet döneminin iki demokratik gelişimine yol açan faktörler arasında CHP’deki parti içi muhalefet olgusuna da değinmek yararlı olacaktır. Her ne kadar 1930 yılında açığa çıkmış bir parti içi muhalefetten söz etmek zor olsa da bazı milletvekillerinin TBMM’deki denetimsizlikten rahatsız oldukları da bir gerçektir. Daha 1926 yılında sunduğu bir raporda tek parti sistemini eleştiren ve Meclis’te denetim eksikliğinin sakıncalarından söz eden Ahmet Ağaoğlu, Yalova toplantıları sırasında da benzer görüşlerini tekrarlamıştır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ve Başbakan İsmet Paşa’nın da hazır bulunduğu toplantıda Ağaoğlu, Partide ve Meclis’te özgür olmadıklarını söylemiş ve hiçbir zaman yasalar aleyhinde söz söylenemediğini belirtmiştir.²¹

1945 yılına geldiği zaman CHP’de parti içi muhalefet olgusu daha bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır. Savaşın sona ermesiyle birlikte TBMM’de büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisini temsil eden milletvekilleri, dönemin koşullarının uygunluğunda da etkisiyle hükümete karşı açık bir muhalefete yönelmişlerdir. Öncelikle bütçe görüşmeleri sırasında hükümetin politikalarına sert eleştiriler yöneltilmiştir. Nitekim başta Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur gibi CHP’liler hükümetin icraatlarını “daha evvel alışmadık” bir biçimde eleştirmişlerdir. Hükümetin daha çok bütçe açıklarından dolayı devlet borçlarının artması, ölçsüz emisyonla gidilmesi, hayat pahalılığındaki artış, memurların fakirliği, karaborsacılık ve vurgunculuk gibi olumsuzluklar nedeniyle eleştirildiği görülmüştür.²² Celal Bayar, Adnan Menderes, Emin Sazak gibi isimler,

¹⁹ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1970, s: 77.

²⁰ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Savaşın İçinden Geleceğe Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si**, 3. C., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s: 294., Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Afa Yayınları, 1986, s: 126.

²¹ Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, b.y.y., ss: 23-26.

²² Cem Eroğul, **Demokrat Parti**, Ankara, İmge Kitabevi, 1990, s: 9.

bütçeye ret oyu vermişler, ardından “Çiftçiye Topraklandırma Kanunu”²³ müzakereleri sırasında da yasanın aleyhinde oy kullanmışlardır.²⁴ Haziran 1945 tarihinde “Dörtlülük Takrir”in de CHP Genel Kurulu’nda reddedilmesi partiden kopuşlarla sonuçlanacak ve Cumhurbaşkanı İnönü’nün onayıyla muhalifler yeni bir siyasi parti kuracaklardı. Söz konusu gelişmelere aşağıda daha geniş şekilde değinilecektir.

I.II. SCF ve DP’nin Ortaya Çıkışında Etkili Olan Dış Faktörler

Erken Cumhuriyet döneminin iki muhalefet partisinin ortaya çıkışında, yani “tek partili sistem”den “çok partili sistem”e geçişte dünyadaki gelişmelerin de önemli bir etkisi vardır. SCF’nin ortaya çıkışındaki en önemli dış faktör, 1929 yılında patlak veren Dünya Ekonomik Krizi olmuştur. Kapitalist ülkelerde patlak veren krizin ardından fiyatlardaki düşüşler, üretimin kapasitenin altında kalması, artan işsizlik gibi belli başlı sorunlar “iktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınma” ilkelerini benimseyen Türkiye’yi de derinden etkilemiştir.²⁵ Krizin ülke içindeki en önemli etkisi dış ticaretin önemli oranda bağlı bulunduğu tarım ürünlerindeki fiyatların düşüşü olmuştur.²⁶ 1929 krizinin bir başka etkisi de hammadde fiyatlarını, sınıai fiyatlarına göre daha fazla düşürmesidir. Dünya ekonomisine o dönemlerde hammadde ihracatçısı, sınıai ürün ithalatçısı olarak katılan Türkiye’de şeker, un, kumaş gibi temel ihtiyaç maddelerinde ithalatın düşmesi halkın yaşam standartlarının da gerilemesine neden olmuştur.²⁷ Böylece temel gereksinimlerini karşılamakta zorluk çeken halk kitlelerinin iktidardan şikayetleri de artmıştır. Sonuç olarak Türkiye dışında meydana gelen ekonomik bunalımın ülke içindeki yansımalarının meydana getirdiği sıkıntılar, dönemin egemen güçlerinin demokrasiye yönelmesinde önemli bir faktör oluşturmuştur.

SCF’nin kuruluş nedenini daha farklı bir temele dayandıran görüşler de mevcuttur. Partinin kuruluşuyla ilgili genel tezlerin aksine Sina Akşin, 1930 yılında Türkiye’de demokrasiye geçişteki asıl faktörü Türk Dış Politikası’ndaki arayışa bağlamaktadır. Ona göre Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Türkiye, Batılı devletler karşısında yalnız kalmıştır. 1920’lerin sonundan itibaren ise Türk Dış Politikası’nda yönelim Milletler Cemiyeti’ne (MC) doğru olmuştur. Dolayısıyla Türkiye’nin MC’ne yaklaşırken, çok partili sisteme geçerek Batı nezdinde sempati kazanma arzusu partinin ortaya çıkışındaki asıl faktördür. Akşin, tezine dayanak olarak da SCF’nin de MC’ye üyeliği savunmasını göstermiş ve bunun bir tesadüf olmadığını öne sürmüştür.²⁸ Nitekim SCF programının 10. maddesi dış politikaya ayrılmış ve burada MC ile daha sıkı bir işbirliğine önem verileceği belirtilmiştir.²⁹

²³ Söz konusu kanun, genel bir ifadeyle, adil bir toprak dağılımı için büyük arazi sahiplerinin bir kısım arazilerinin kamulaştırılması hedefliyordu. Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, **Demirkurat**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1991, s: 27.

²⁴ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2.bs., 1999, s: 349.

²⁵ Yakup Kepenek- Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 18. bs., 2005, 64.

²⁶ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9. bs., 2004, s: 280.

²⁷ Boratav, **A.g.e.**, s: 63.

²⁸ Topuz-Ünsal, **A.g.e.** ss. 25-29. Akşin, konuyla ilgili görüşlerini TRT tarafından 1975 yılında yayınlanan “Geçmişte Bir Olay” programında anlatmıştır.

²⁹ Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. bs., 1997, s: 107.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden demokrasi denemesine girişilmesinde de dış dinamiklerin etkisi vardır. Ancak 1930'dan farklı olarak bu etki ekonomik değil, siyasiydir. Savaş sonrasında ortaya çıkan tabloda dünya temel olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) liderliğindeki Batı bloğu ve Sovyet Rusya'nın önderliğindeki Doğu bloğu olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Savaştan demokrasi cephesinin galip çıkması da Türkiye'yi bir tercihle karşı karşıya bırakıyordu. Açıkça Batı bloğunun yanında yer almayı hedefleyen Türkiye'nin de "tek partili sistem"den, "çok partili sistem"e geçmesi beklenmekteydi.³⁰ Üstelik, savaş sonunda Türkiye, Sovyet Rusya'nın doğu sınırında bazı değişikliklerin yanı sıra Boğazlar'da üslerle ilgili taleplerinden dolayı ciddi bir tehdit altındaydı. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı İnönü, Sovyet tehdidine karşı Batı'dan destek alabilmek için demokratik yaşama geçişi bir çözüm olarak düşünmüştü.³¹ Nitekim 25 Nisan 1945 tarihinde 46 devletin temsilcilerinin katılımıyla San Francisco'da toplanan konferans³² Türkiye'nin demokrasiye geçişinde önemli bir aşama kabul edilmektedir. İnönü, konferansa katılacak delegelerden bazılarıyla yaptığı görüşmede Amerikalıların Türk demokrasisinin tesisine ilgili sorularına nasıl yanıt vermeleri gerektiğini bizzat tebliğ etmiştir. İnönü, Cumhuriyetin kurucusu Atatürk'ün de arzuladığı gerçek ve tam demokrasinin savaş şartlarında kurulamadığını; ancak savaştan sonra Devlet Başkanı'nın – yani İnönü'nün - derhal bu yola gireceğini söylemelerini istemiştir.³³

Nitekim San Francisco Konferansı'na katılan Türk Başdelegesi ve Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Reuters'e yaptığı açıklamada demokratik tezahürün savaştan sonra Türkiye'de de gelişeceğini dünyaya duyurmuştur.³⁴ Saka'nın açıklaması Cumhurbaşkanı İnönü'nün talimatıyla da uyumludur. 1945'in dünya şartlarında Türkiye, Batı'nın da doğrudan etkisiyle demokrasi prensibini benimserken bu her iki dönem arasındaki –1930'un şartlarıyla, 1945'in şartları - en önemli farklardan birisini de teşkil etmiştir.

II. Bölüm: İktidar Partisi Karşısında SCF ve DP

II. I. CHF'nın SCF'ye Karşı Olan Tutumu

Erken dönem Cumhuriyet tarihinde önemli bir yer tutan SCF, varlığını tek parti iktidarına borçludur. Çünkü yukarıda değinilen etkenlerden dolayı Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, muhalif bir partinin varlığının zorunlu olduğunu görmüştür. Ancak SCF, "güdümlü bir muhalefet partisi" olarak ortaya çıkmıştır. SCF'nin bir "muvazaa"³⁵ partisi halinde

³⁰ Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2. bs., 1987, s: 32.

³¹ Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. bs., 2007, ss: 10-11. Türkiye, Batı'nın desteğini sağlayabilmek ve Birleşmiş Milletler'e (BM) kurucu üye olabilmek için 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmişti. Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt: I: 1919-1980**, İstanbul, İletişim Yayınları, 14. bs., 2009, s. 492.

³² Mehmet Gönlübol, **Milletlerarası Siyasî Teşkilâtlanma**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2. bs., 1968,176.

³³ Necdet Ekinci, **İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 3. bs., 2004, ss: 315-316.

³⁴ **Ulus**, 16 Mayıs 1945, s: 3.

³⁵ Arapça bir kelime olan muvazaa, "danışık, danışıklık" anlamına gelmektedir. **Türkçe Sözlük 2**, Türk Dil Kurumu, İstanbul, 1992, s: 1049. SCF için kullanılan anlam ise "danışıklı dövüş" olarak değerlendirilebilir.

kurulduğu kanaati genel olarak yaygındır. Çünkü Mustafa Kemal, yakından tanıdığı Fethi Bey'i³⁶ (Okyar) bir siyasi parti kurması için görevlendirmiş ve partinin ortaya çıkışı ikisi arasında karşılıklı mektuplaşmalar ve görüşmelerden sonra mümkün olabilmıştır.³⁷ Partinin kuruluşu sırasında Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey'e yazdığı mektupta "lâik cumhuriyet esasları"nda mutabık kalmalarından dolayı memnuniyetini belirtmiştir.³⁸ Bu, aynı zamanda iktidarın oluşacak muhalefet partisinin laik esaslar dahilinde kurulmasını şart koştuğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Fırkanın kurucusu Fethi Bey gibi diğer önde gelen isimleri de CHF kökenli kimselerdi. Bu kişiler arasında en başta geleni kuşkusuz Nuri Bey (Conker)'dir. Mustafa Kemal Paşa'nın çocukluk arkadaşı Conker, SCF'nin kuruluşu sırasında Kütahya mebusu olarak TBMM'de bulunuyordu. Nitekim iktidar karşı fırkanın güçlenmesini istediği için, Cumhurbaşkanı'nın en yakın arkadaşları arasında bulunan Conker bizzat Gazi tarafından yeni kurulan partiye verilmiştir.³⁹ Dolayısıyla bu partinin içinde Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresi yer almıştır.⁴⁰ Bu yakın çevreye Gazi'nin kızkardeşi Makbule Hanım da dahildir. Bu husus SCF'nin önemli bir özelliği olarak da dikkat çekmektedir.

SCF'nin diğer önemli isimleri arasında bulunan Ahmet Ağaoğlu da CHF içinde siyaset yapan politikacılar arasında yer almıştı. Nitekim Ağaoğlu, o dönemde iktidar partisi içinde "parti içi muhalefet"in "bayraktarlığını" yapan tek milletvekili olarak da dikkat çekmekteydi.⁴¹ Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa, CHF'nin gidişatından rahatsız olan Ahmet Ağaoğlu'nun da SCF'ye geçerek eleştirilerini muhalefet partisi içinde dile getirmesini arzulamıştır. Görüldüğü gibi CHF'dan çıkarak SCF'de yer alacak mebuslar da bizzat Cumhurbaşkanı tarafından belirlenmiştir. Fırkanın kuruluşu sırasında Fethi Bey, 120 milletvekili istemiş, buna karşılık Mustafa Kemal Paşa'nın aracılığıyla 70 vekilde uzlaşmaya varılmıştır. İlk aşamada da Mustafa Kemal'in isteğiyle 15 milletvekili, CHF'dan

Akademik çevrelerde genel olarak "muvazaa" yerine "güdümlü" ifadesi kullanılmaktadır. Söz konusu kullanıma örnek olarak bkz. Suna Kili, **Atatürk Devrimi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 11. bs., 2008, s: 89. Mete Tunçay ise 1923-1931 yılları arasında Cumhuriyet ve CHF tarihini irdelediği eserinde SCF'yle ilgili bölümde "Güdümlü Bir Demokrasi Deneyi" başlığını kullanmayı tercih etmiştir. Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2. bs., 1989, ss: 245-276.

³⁶ Mustafa Kemal'in Fethi Bey'le arkadaşlığı Harp Okulu döneminde başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde birlikte görev yapmışlar, Trablusgarp Savaşı'nda ve I. Dünya Savaşı öncesinde görevleri nedeniyle Sofya'da yine bir arada olmuşlar ve savaş sonrası "Minber" gazetesinde birlikte çalışmışlardır. Milli Mücadele döneminde Malta'da esaretten kurtulduktan sonra Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almıştır. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa, yıllardır yakından tanıdığı Fethi Bey'in kurulacak muhalefet partisinden sorumluluğunu üstlenecek tek isim olduğuna inanmıştır. Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası**, s: 51.

³⁷ Turgay Uzun, "Tek Parti Döneminde Siyasal Oluşumlar", Ed. Turgay Uzun, İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler, Ankara, Orion Kitabevi, 2010, s: 121.

³⁸ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s: 279.

³⁹ Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası**, s: 58. Conker'in SCF'de genel sekreterlik vazifesini üstlenmesini isteyen de bizzat Mustafa Kemal Paşa olmuştur.

⁴⁰ Suna Kili, **Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976, s: 78.

⁴¹ Yetkin, **A.g.e.**, s: 61. Çalışmada CHF'den SCF'ye geçen diğer mebuslar arasında Ankara'dan Talat (Sönmez), Aydın'dan Dr. Reşit (Galip), Erzurum'dan Tahsin (Üzer) gibi isimler de sayılmaktadır. **A.g.e.**, s: 62.

ayrılarak SCF'ye geçmiştir.⁴² Nitekim bu gibi faktörleri göz önünde bulunduran Samet Ağaoğlu'na göre SCF'nin asıl kurucusu Atatürk'ün kendisidir.⁴³ Bu arada SCF'nin kuruluşunda asıl payın İsmet Paşa'ya ait olduğu da öne sürülmüştür. Buna göre o devirde iktidarın denetlendiği bir rejimi en çok arzulayan kişi Başbakan İsmet Paşa'ydı. O, bu vazifeyi yapacak bir muhalefet partisinin kurulmasını istiyordu. Ancak dönemin yasaları bir muhalefet partisinin kendiliğinden ortaya çıkmasına izin vermediği için de Cumhurbaşkanı'nın onayı şarttı.⁴⁴ Nitekim İsmet Paşa da sonraki yıllarda yaptığı açıklamalarda, o dönem bir muhalefet partisinin lüzumunu Atatürk'e ilk kez kendisinin anlattığını ifade etmiştir.⁴⁵

Muhalefet partisinin kuruluşunda iktidarın yeni partiye bakış açısını ve beklentilerini vurgulaması bakımından Mustafa Kemal Paşa ile Fethi Bey arasında yazılan mektuplara da değinmek yararlı olacaktır. Fethi Bey, genel anlamda kuracağı partiye hükümetin hoşgörüsüyle bakmasını ve farklı baskı usullerine başvurmamasını istemekteydi. Buna karşılık Fethi Bey'in hem Devlet Başkanı ve hem de CHF genel başkanı⁴⁶ olan Mustafa Kemal Paşa'dan önemli bir isteği daha vardı: "Partiler arası ilişkilerde Cumhurbaşkanı sıfatıyla tarafsız kalmak."⁴⁷ Nitekim Mustafa Kemal, partiler arasında tarafsız kalacağı yönünde teminat verdikten başka Fethi Bey'e hitaben yazdığı mektupta, "Reisicumhur bulunduğum müddetçe reisicumhurluğun uhdeme tevdi eylediği yüksek ve kanuni vazifeleri, hükümette olan ve olmayan fırkalara karşı âdilane ve bitarafane ifa edeceğime ve lâik cumhuriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasi faaliyet ve cereyanlarının bir maniaya uğramayacağına emniyet edebilirsiniz Efendim." ifadeleriyle bu teminatı somut bir hale getirmiştir.⁴⁸ Mustafa Kemal Paşa, ayrıca yeni muhalefet partisinin adını da "Serbest Cumhuriyet Fırkası" olarak açıklamıştır.⁴⁹ Böylece CHF Genel Başkanı da olan Gazi, kurdurduğu muhalif partiye "isim babalığı" da yapmıştır.

⁴² Uzun, **A.g.m.**, İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler, s: 122. Dönemin milletvekilleri arasında parti değiştirmeyi kabul etmeyenler de olmuştur. Şemsettin Günaltay, SCF dönemine dair hatıralarında Atatürk'ün Yalova'da kendisiyle görüşerek Fethi Bey tarafından kurulacak yeni partiye geçmesini istediğini; ancak kanaatine uygun bulmadığı için SCF'ye girmediğini söylemiştir. **Ulus**, 14 Mayıs 1949, Yıl: 29, sayı: 10.007, s: 5.

⁴³ Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972, s: 27.

⁴⁴ Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii Cilt: 1**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965, s: 74.

⁴⁵ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s: 271.

⁴⁶ 11 Eylül 1923 günü yapılan CHF toplantısında genel başkanlığa Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir. Ancak 29 Ekim 1923 tarihinde TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal Başbakan İsmet Paşa'ya gönderdiği yazıda, devlet başkanlığı görevinin partinin başında resmen bulunmasına engel teşkil ettiğini belirterek, CHF genel başkanlığına vekalet etmesini istemiştir. Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, ss: 75-76.

⁴⁷ Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlioğlu, A.g.e., s: 112. Fethi Okyar'ın anılarında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın tarafsızlığıyla ilgili yapılan konuşmalara dair birçok not ve ayrıntı bulunmaktadır. [y.n.]

⁴⁸ **A.g.e.** s. 141.

⁴⁹ Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası**, s: 39.

İktidar yanlısı basın kuruluş aşamasında SCF'ye bakışı da önemlidir. CHF'nin yayın organı olan Hakimiyet-i Milliye gazetesine göre Türkiye'de ekonomik, mali ve sosyal alanda yapılacak birçok iş vardır ve yeni fırkanın amacı da bu işleri mazbut bir şekilde kontrol etmektir.⁵⁰ İktidarın bir başka önemli destekleyicisi olan Cumhuriyet'in başyazarı Yunus Nadi de SCF'yi Türkiye'de gerçek demokrasinin kurulmasına ve gelişmesine yarayacak bir parti olarak değerlendirmiştir. Yine iktidar çevrelerinin sözcüsü konumunda olan Akşam gazetesinden Necmettin Sadık, tek parti idaresinin rejimi zaafa düşürdüğünü, TBMM'nin bu sistemle milleti temsilden uzak olduğu fikrini savunmuş ve yeni partiyi gerçek bir ihtiyaçtan doğan bir oluşum olarak değerlendirmiştir.⁵¹ CHF yanlısı gazeteler kuruluş günlerinde yeni fırkayı olumlu karşılamış ve demokratik düzenin gelişimine katkı sunacağını savunmuşlarsa da SCF'nin gittikçe güç kazanması karşısında partiye ve kurucularına karşı sert eleştiriler yöneltilmişlerdir.

II. II. CHP'nin DP'ye Karşı Olan Tutumu

Türkiye'de DP'nin kuruluşuna yol açan gelişmelerin başında iktidar partisi CHP içinde gelişen muhalefet hareketinin önemli bir payı bulunmaktadır. Söz konusu dönemde gelişen parti içi muhalefet olgusu, SCF'nin kuruluş dönemindeki parti içi muhalefet olgusuna göre çok daha farklı ve çok daha etkili olmuştur. Dolayısıyla SCF ve DP'nin kuruluşunda görülen en temel fark da budur. CHP içinde gelişen en önemli muhalefet çıkışı "Çiftçiye Topraklandırma Kanunu" müzakereleri sırasında gerçekleşmiştir. Her ne kadar söz konusu kanun son görüşmeler sırasında 345 oyla, yani ittifakla kabul edilse de parti ve Meclis içinde önemli bir muhalefet akımının meydana çıktığı ve kendisini açıkça hissettirmeye başladığı anlaşılmıştır.⁵² Savaşın sonra Türkiye'de nüfusun çoğunluğunun kırsal kesimde yaşamasının da etkisiyle topraktan geçinen insanların yaşam koşullarının iyileştirilmesini amaçlayan bir toprak ve tarım reformuna ihtiyaç duyulmuştu.⁵³ Ne var ki bu amaçla çıkartılan kanunun müzakereleri sırasında CHP liderliğinin büyük olasılıkla hiç beklemedikleri bir parti içi muhalefet olgusu açığa çıkacaktı.

Kanunun müzakereleri sırasında sonradan DP'nin kurucuları arasında yer alacak Aydın mebusu Adnan Menderes, en şiddetli eleştirileri yönelten milletvekillerinin başında gelmiştir. Menderes, konuşmasında tasarı üzerindeki görüşlerini açıklarken kurulan komisyonun sadece üç ay çalışma olanağı bulduğunu, görüşmelerin sona erdiği gün rapor yazılmadan önce Başbakan'ın çok farklı taleplerde bulunduğunu belirtmiştir. Menderes, söz konusu taleplerin, komisyonun üç aydır üzerinde bazı prensiplerin değiştirilmesini gerektirdiğini ve alelacele kabul edilen değişiklikleri kendisinin benimsemediğini açıklamıştır.⁵⁴

⁵⁰ Abdülhamit Aşar, **Bir Partinin Kapatılmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, Kitabevi, 1998, s: 70.

⁵¹ Aşar, **A.g.e.**, s: 69.

⁵² Cemil Koçak "Siyasal Tarih (1923-1950)", **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul, Cem Yayinevi, 4. bs., 1995, s: 136.

⁵³ Muzaffer Sencer, "Toprak Reformu Çabaları ve Tartışmaları", **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s: 22.

⁵⁴ Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s: 24.

CHP içindeki muhalefetin gün yüzüne çıkışı “Çiftçiye Topraklandırma Kanunu” ile başlamış; ancak aynı dönem içinde yeni gelişmelerle devam etmiştir. Örneğin hükümet bütçesinin görüşülmeye başladığı 21 Mayıs 1945 tarihli oturumda muhalefetin yeni eleştirilerinden ya da taleplerinden bazıları şunlardır: “Köy Enstitüleri mezunlarına verilen yetkiler fazladır, Yolsuzlukları hükümet korumaktadır, vergi sistemi değiştirilmelidir. Kırtasiyecilik ortadan kalkmalıdır, hayat pahalılığı harbe girmiş ülkelere fazladır...”⁵⁵ Nitekim bütçe görüşmelerinin dışında adeta II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de yaşanan bütün olumsuzlukların yoğun biçimde eleştirildiği müzakerelerin ardından oylamaya geçilmiştir. Toplam 373 milletvekilinin katıldığı oylamada 368 kabul, beş milletvekili red, oyu kullanmıştır.⁵⁶ Başbakan Şükrü Saracoğlu’nun hükümete yönelik tepkilerden dolayı Meclis’ten güvenoyu istemesi üzerine Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Emin Sazak, Hikmet Bayur ve Recep Peker, aleyhte oy kullanmışlardır.⁵⁷ Güvenoylamasında “red” oyu kullanan ilk dört milletvekili sonradan DP’nin kurucu kadrosunda da yer almıştır.

CHP’de 1945 yılında gelişen parti içi muhalefetin son aşamasında bizzat söz konusu muhalefeti ortaya çıkartan milletvekilleri etkin rol oynamıştır. 7 Haziran 1945 tarihinde CHP Meclis Grubu Başkanlığı’na sunulan “Dörtlü Takrir”de de Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan’ın imzası yer almıştır.⁵⁸ Söz konusu takrir, özellikle CHP’nin içinden yeni bir partinin ortaya çıkışına zemin hazırlaması bakımından son derece önemlidir ve Türkiye’de II. Dünya Savaşı’ndan sonra demokratik sistemin kuruluşunda bir başlangıç olarak değerlendirilmiştir.⁵⁹ “Dörtlü Takrir”in imzacıları TBMM’nin hükümeti denetlemesini, anayasada tanınmış olan temel hak ve özgürlüklerin fiiliyata geçirilmesini ve CHP dışında kurulacak yeni partilere izin verilmesini talep etmişlerdir.⁶⁰ CHP Meclis Grubu, 12 Haziran 1945 tarihinde önergeyi tartışmış; ancak taleplerin grubun yetkisi dışında kaldığı gerekçesiyle reddedilmesine karar vermiştir.⁶¹ Bu arada “Çiftçiye Topraklandırma Kanunu” yasa tasarısı 11 Haziran günü kabul edilmişti. Yani CHP’deki muhaliflerin hem karşı çıktıkları yasa kabul edilmiş ve hem de ülkede demokrasinin önünün açılması yönündeki talepleri reddedilmişti. O günler için her iki gelişme de muhaliflerin “yenilgisi” gibi görünse de kısa zaman içinde bu kişiler CHP’den ayrılarak yeni bir parti kuracaklardı.

SCF’nin kuruluşu aşamasında CHP’de güçlü bir muhalefetin bulunmadığından daha önce söz etmiştik. Ancak DP’nin kuruluşundan hemen önce partide ortaya çıkan muhalif akıma karşı partinin ileri gelenlerinin farklı görüşleri vardır. Örneğin dönemin Başbakanı Şükrü

⁵⁵ Bila, A.g.e., s: 107.

⁵⁶ Ensar Yılmaz, *Türkiye’nin Demokrasiye Geçiş Yılları (1946-1950)*, İstanbul, Birey Yayınları, 2008, s: 130.

⁵⁷ Uyar, *100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi (1923-2012)*, s: 56.

⁵⁸ Koçak, A.g.e., s: 137.

⁵⁹ Giritlioğlu, A.g.e., s: 169.

⁶⁰ Karpat, A.g.e., s: 131.

⁶¹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, İstanbul, Hil Yayın, 3.bs., 2007, s: 29. DP’nin ileri gelen isimlerinden Rıfki Salim Burçak, “Dörtlü Takrir”in reddine Çankaya’da karar verildiğini yazmıştır. Bkz. Rıfki Salim Burçak, *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Ankara, Olgaç Matbaası, 1979, s: 59.

Saracoğlu, Parti Grubu'na sunulan "Dörtlü Takrir" in sahiplerine geri alırlabileceği ve CHP'nin liberalleşmesini kendilerinin yapacağı düşüncesindeyken, Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü'nün oluşturduğu hizibe hoşgörü gösterilmemesini savunanlar da vardı. Genel Başkan İsmet İnönü ise imzacıların muhalefet yapma arzusunda oldukları düşüncesiyle bunu parti içinde yapmalarını ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişmelerini istemiştir.⁶²

CHP'de muhaliflerin partiden kopuş süreci "Dörtlü Takrir" den sonraki gelişmelerle hız kazanmıştır. 15 Ağustos günü TBMM'de BM Anayasası'nın oylanması sırasında Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, iç hukukta değişiklik yapılmasını istemişlerdir. BM Anayasası'nın kişisel özgürlüklerin ve dokunulmazlığın, siyasi hakların korunmasını öngördüğünü ve iç hukukta gereken değişikliklerin yapılmasını istemişlerdir. Muhaliflerin gittikçe dozu artan eleştirilerinin sonunda Köprülü, Menderes ve Koraltan CHP'den ihraç edilmişlerdir.⁶³ Böylece "Dörtlü Takrir" e imza atan dört vekilden üçü Eylül 1945 tarihinde CHP'den uzaklaştırılmışlardır.

Menderes, Köprülü ve Koraltan'ın ardından muhaliflerin başındaki kişi olarak değerlendirilebilecek Celal Bayar önce İzmir milletvekilliğinden, 3 Aralık 1945 tarihinde de CHP'den ayrılmıştır.⁶⁴ Bayar'ı muhaliflerin başı olarak kabul eden de bizzat CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmuştur. CHP'den ayrılan muhaliflerin kuracağı yeni parti için Bayar ile zaman zaman Çankaya'da bir araya gelen İnönü, kurulacak yeni partinin programı üzerinde görüşlerini belirtirken onun başta laiklik olmak üzere "Kemalist ilkeler" doğrultusunda bir parti teşkil etmesini istemiştir.⁶⁵ DP'nin kuruluş sürecinde İsmet İnönü'nün Celal Bayar liderliğinde bir muhalefet partisinin kurulmasını desteklediği çok açıktır. Öncelikle Bayar, laikliği temel ilke olarak kabul etmişti ve bu yönüyle Kemalist bürokrasinin kolaylıkla kabul edebileceği bir isimdi.⁶⁶ Atatürk'ün son, İnönü'nün ilk başbakanı olan Bayar, ayrıca diğer kurucular gibi Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete geçiş, Türk Devrimi'ne tanık olmuş; bütün gelişmelerin içinde yer alan bir kişi olarak Atatürk'e ve O'nun felsefesine bağlılığı ile tanınmıştır.⁶⁷ Dolayısıyla 1930 ve sonrasındaki demokrasi girişimlerinde CHP liderliği "devrimlere bağlılıklarından kuşku duyulmayacak" muhalefet önderleri aramıştır. Bu kişiler 1930'da Fethi Bey, 1945'te Celal Bayar olmuştur.⁶⁸ Ancak 1930'daki muhalefet partisi öncelikle

⁶² Tokar, A.g.e., s: 91. SCF'nin kuruluşu sırasında Başbakan olan İsmet İnönü, o dönemde CHF içinde hizip oluşmasına karşı durmuştur. Ahmet Ağaoğlu bir muhalefet fırkası yerine parti içinde muhalefetin geliştirilmesini ve parti içi muhalefetin zaman içinde yeni bir partiye dönüşmesini önermiş; ancak İnönü bu fikre karşı çıkmıştır. Her iki örnekte de görüldüğü gibi İnönü, özellikle 1930 ve 1945 yıllarında parti içinde oluşabilecek bir muhalif harekete sıcak bakmamıştır. Ağaoğlu, A.g.e., ss: 25-26.

⁶³ Bila, A.g.e., ss: 109-110.

⁶⁴ **Demokrasinin 50 Yılı, 1945-1995 I**, ss: 22-26.

⁶⁵ Tokar, A.g.e., s: 112-113. İnönü, Celal Bayar'dan yeni kurulacak partinin lâik nitelikte olmasını ve dış politikada CHP'yle benzer bir siyasi çizgi izlemesini istemiştir.

⁶⁶ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 21.bs., 2007, s: 307.

⁶⁷ Albayrak, A.g.e., s: 49.

⁶⁸ İnönü ile Bayar arasında Mustafa Kemal ile Fethi Bey gibi Milli Mücadele öncesine dayanan bir arkadaşlıktan söz edilemez. Nitekim, her iki devlet adamı da 1920'de açılan I. TBMM'de milletvekili olarak yer almışlardır.

Fethi Bey'in görevlendirilmesi ve ardından partide yer alacak diğer isimlerin belirlenmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Oysa DP'nin kuruluşu sırasında ön plana çıkan dört muhalif isimden söz edilebilir. Ayrıca her iki partinin kuruluş aşamasında Cumhurbaşkanlarının "laiklik" esasında iktidarla birleşen bir muhalefet talebi dikkat çekicidir. Nitekim İnönü-Bayar görüşmelerinden sonra 7 Ocak 1946 tarihinde DP resmen kurulmuştur ve Genel Başkanlığa Celal Bayar getirilmiştir.⁶⁹ Bu arada kuruluş aşamasında yeni partinin adı kamuoyunda tartışılmış ve "Demokrat Halk Partisi", "Kemalist Demokrat Parti", "Köylü ve Çiftçi Partisi" gibi isimler ortaya atılsa da Bayar'ın ifadesiyle "Amerika modeli" olarak "Demokrat Parti" ismi üzerinde uzlaşmıştır.⁷⁰ Dolayısıyla DP adının belirlenmesinde SCF döneminde olduğu gibi iktidarın etkisinden söz edilemez.

DP, SCF deneyiminden 16 yıl sonra kurulmuştur. Dolayısıyla henüz SCF'nın akıbeti insanların hafızalarında canlılığını korurken, iktidar partisinden ayrılanların oluşturduğu yeni parti akıllara DP'nin de bir "muvazaa" partisi olabileceği sorusunu getirmiştir. Bu konuda ilk örnek DP kurucularına ilk basın toplantısında yöneltilen sorudur. Gazeteciler Bayar'a SCF olayını hatırlatarak DP'nin de bir muvazaa partisi olmadığını nasıl temin edeceklerini sormuş; buna karşılık Bayar'dan SCF'nın dahi bir muvazaa partisi olmadığını, muvazaanın bir hafiflik olduğunu ve ülkenin muvazaalı işlere tahammülü olmadığını yanıtını almışlardır.⁷¹ Bayar'ı bu sözlerinden hareketle SCF'nın "muvazaa" partisi olmadığını beyan eden tek isim olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Ancak parti ileri gelenlerinin bu yöndeki açıklamalarına karşın DP bazı çevreler tarafından bir "muvazaa" partisi olarak değerlendirilmiştir. Nitekim partinin kuruluşunun üzerinden iki yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen kuruculardan Adnan Menderes, Millet Partisi'nin (MP) iddialarına karşın DP'nin bir "muvazaa" partisi olarak kurulmadığını ve programın Çankaya Köşkü'nde hazırlanmadığını belirtmiştir.⁷²

DP'nin kuruluş günlerinde iktidar basınının bu partiye bakışında SCF dönemiyle benzerlikler görülmektedir. O tarihte CHP'nin yayın organı olan Ulus'un⁷³ başyazarı

İnönü, I. TBMM'de Edirne milletvekili, Bayar da Saruhan milletvekili olarak bulunmuştur. Nalan Seçkin, **1920-1970 İlk Meclisten Kalanlar**, Ankara, 1970, ss: 53-67. Nitekim İnönü'nün tuttuğu not defterlerinde Bayar'ın adı ilk olarak 6 Mart 1925 tarihli notta geçmektedir. İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973) I. Cilt**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. bs., 2008, s: 73. İnönü'nün hatıralarında da Bayar'ın adı ilk kez Milli Mücadele yıllarındaki Yeşilordu hareketinden söz edilen bölümde yer almıştır. İsmet İnönü, **Hatıralar 1. Kitap**, Ankara, Bilgi Yayınevi, s: 225. Buna karşılık Bayar'ın anılarında İnönü'den neredeyse hiç söz edilmemiştir. Anıların 6. cildinde Milli Mücadele dönemindeki manda meselesinden söz edilen bölümde ilk defa İsmet Paşa'nın adı yer almıştır. Celal Bayar, **Ben de Yazdım 6**, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997, s: 107. Anıların son cildindeyse yalnızca Mustafa Kemal Paşa ile İnönü arasında geçen bir hatıra yer verilmiştir. Celal Bayar, **Ben de Yazdım 8**, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997, s: 83.

⁶⁹ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s: 16.

⁷⁰ Toker, **A.g.e.**, s: 111.

⁷¹ Albayrak, **A.g.e.**, s: 63.

⁷² **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1948, Yıl: 25, Sayı: 8643, ss: 1-3, Halûk Kılıçık, **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri ve Makaleleri**, Ankara, Demokratlar Kulübü Yayınları, 1991, ss: 317-318.

⁷³ Hakimiyet-i Milliye gazetesi, 1934 yılından itibaren Atatürk'ün verdiği "Ulus" adıyla yayımlanmaya başlamıştır. Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın**, Güven Matbaası,

Falih Rıfki Atay, DP'nin kuruluşuyla demokratik yaşamda önemli bir eksikliğin giderildiğini ve bir devrimin tutup tutmadığının, demokratik şartların ne kadar yerine getirilip getirilmediğiyle ölçülebileceğini yazmıştır.⁷⁴ Halkevleri'nin yayın organı Ülkü dergisinde Yavuz Abadan'ın yorumuna göre de DP'nin kuruluşu Türkiye'de tek mühim eksikliğin tamamlanması yolunda ciddi ve ümit verici bir adımdır. Abadan yazısında ayrıca DP'nin küçük yorum farklarıyla CHP'nin esas ilkelerini benimsemesine, anayasaya tamamen bağlı oluşuna, devlet varlığının yasal temeli olan değer ve müesseselere saygılı oluşuna vurgu yapmıştır.⁷⁵ CHP'ye yakın bir başka gazete olan Tanin'den Hüseyin Cahit Yalçın, DP'yi olumlu değerlendiren yazarlardan birisi olmuştur. Partinin gerçek bir ihtiyaçtan doğduğunu belirten Yalçın, yine de 1908 II. Meşrutiyet günlerinde muhalefet partilerinin memleketin siyasi hayatında iyi bir hatıra bırakmadığını vurgulamaktan da geri kalmamıştır. Yalçın, Meclis'te ikinci partinin gerekliliğinden de söz ederek, DP'nin CHP karşısında kontrol vazifesini başarıyla yapması halinde çok işe yarayacağını da vurgulamıştır.⁷⁶ CHP basının bu olumlu tutumuna karşılık, o dönemde Amerikan New York Times gazetesinde yeni parti hakkında çıkan "Majestelerinin sadık muhalefeti" vurgusu bir anda "muvazaa" iddialarına yol açacaktır.⁷⁷

Basının DP karşısındaki tutumuyla ilgili vurgulanması gereken bir başka husus da şudur. DP'nin kurulduğu dönemde yukarıda değinildiği gibi MKP siyasi yaşamdaki yerini almıştı. Ancak genelde iktidar partisi basınının sözcüleri tıpkı Cumhurbaşkanı İnönü gibi MKP'yi muhatap almamış ve DP'nin kuruluşunu Türkiye'de demokratik hayatın eksikliğini gideren bir gelişme olarak yorumlamışlardır. İktidar basını tıpkı SCF döneminde olduğu gibi yeni partiyi olumlu bir bakışla yorumlamış ve SCF gibi DP'yi de daha çok bir "murakabe" partisi olarak görmüştür. Ancak yine SCF gibi DP de gittikçe güç kazandıkça iktidar basının yeni partiye bakışı farklılaşmış ve DP'ye ve kurucularına karşı eleştiriler yönelmeye başlamıştır.

III. Bölüm: Genel Hatlarıyla SCF ve DP'nin Programlarına Bakış

III.I. SCF'nin Programı

SCF'nin bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın isteği, onayı ve desteğiyle kurulduğuna daha önce değinilmişti. Fırkanın 11 maddeden oluşan programı da doğal olarak Gazi'nin onayından geçmiştir. Fırkanın genel başkanı Fethi Bey'in yazdığı ve Ahmet Ağaoğlu, Dr. Reşit Galip, Tahsin Bey tarafından incelendikten sonra Mustafa Kemal Paşa'ya sunulan programa Gazi tarafından bazı ilkeler eklenmiştir.⁷⁸ Programın

Ankara, 1971, s: 249.

⁷⁴ Albayrak, A.g.e., s: 64.

⁷⁵ Albayrak, A.g.e., s: 64.

⁷⁶ "Yeni Partinin Teşekkülü", Hüseyin Cahit Yalçın, **Tanin**, 10 Ocak 1946, Yıl: 36, Sayı: 4454-849, s: 1.

⁷⁷ Nihal Kara-İncioğlu, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları", Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Bursa, Dora Yayınları, 4.bs., 2009, s: 311.

⁷⁸ Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası**, s: 104. Örneğin ikinci maddede yer alan devletin çıkarları için yapılması gereken ekonomik faaliyetlerde özel teşebbüs yetersiz kalırsa devlet doğrudan girişimci olacağı hükmüyle, 11. maddedeki siyasi hukukun kadınları da kapsayacak şekilde genişletilmesi isteği Gazi'nin talimatlarıyla programa girmiştir.

ilk maddesinde fırkanın “Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve lâiklik” esaslarına bağlı olduğu vurgulanmıştır.⁷⁹ Bu yönüyle SCF, iktidar partisinin temel prensiplerini aynen benimsemiştir. Ancak yine ilk maddede Anayasada bulunan hürriyetlerin ve kişi dokunulmazlığına dair hakların hiçbir ayırım yapılmadan bütün yurttaşlara tanınacağı belirtilmiştir.⁸⁰

SCF genel olarak programında liberalizm olarak değerlendirilen öğelere yer vermiştir. Özgürlükler, vergi ve devlet yatırımları, yabancı sermaye, özel teşebbüsün devletle olan ilişkisi gibi konular liberal fikirler olarak değerlendirilmiş ve partinin bu yönüyle ticaret ve sanayi burjuvazisinin çıkarlarına paralel bir yapıda olduğu vurgulanmıştır.⁸¹ Parti programı ağırlıklı olarak iktisadi konulara ayrılmıştır. Altı maddede ekonomik sahada hedeflere yer verilirken, iç-dış politika, adli hükümlerle ilgili düzenlemeler, siyasi hedefler beş maddede ele alınmıştır.⁸² SCF programının ekonomi ağırlıklı olarak düzenlenmesi de 1930 Türkiye’inde yaşanan iktisadi sıkıntılarla doğrudan ilişkilidir. SCF, bu sorunlara nasıl çözüm önerileri getireceğini genel hatlarıyla programında ele almış; ancak siyasi arenada sadece üç ay kalabildiği için hiçbirini uygulama şansı bulamamıştır.

III.II. DP'nin Programı

SCF’nda olduğu gibi liberal özellikler taşıyan DP’nin programı da Çankaya’nın onayından geçmiştir. Bu açıdan DP’nin programında da CHP iktidarının onayı, hatta bazı maddelerinde etkisi söz konusudur. Nitekim Genel Başkan Celal Bayar, programın tamamlanmasından sonra hükümetten önce Cumhurbaşkanı İnönü’ye götürmüş ve İnönü, Bayar’dan laiklik ve dış politika konularıyla Köy Enstitüleri hususunda CHP’yle birlik içinde bulunmalarını istemiştir.⁸³ Diğer konularda ise DP idarecileri serbest bırakılmıştır. Hem SCF, hem de DP’nin programlarının aynı zamanda CHP’nin genel başkanları olan Mustafa Kemal Paşa ve İnönü’nün onayından geçmiş olması her iki parti açısından bir başka benzerliği oluşturmaktadır.

DP programı SCF’ye göre çok daha ayrıntılı şekilde hazırlanmıştır. “Umumi Prensipler” ve “Hükümet İşleri” başlıkları altında düzenlenen programın tamamı, İkinci Büyük Kongre’de eklenenlerle birlikte, 88 maddedir.⁸⁴ Bunun doğal sonucu olarak DP’nin programında toplumsal sorunlara ve siyasi sisteme yönelik daha kapsamlı hükümler yer almıştır. Parti programında DP’nin “cumhuriyetçi, demokrat, sosyal adaleti savunan, çalışma grupları arasında işbirliğinden yana, işçilere grev hakkını savunan, insan haklarının garanti altına alınmasına inanan, gizli oy, tek dereceli ve serbest seçimi zorunlu gören” bir yaklaşımdan yana olduğu vurgulanmıştır.⁸⁵ Bu yönleri dikkate alındığı zaman DP’nin SCF’ye göre daha liberal bir programı benimsediği görülmektedir. Elbette SCF

⁷⁹ Tunaya, A.g.e., İstanbul, b.y.y., s: 633.

⁸⁰ Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, s: 105.

⁸¹ Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, s: 108.

⁸² Avşar, A.g.e., s: 72.

⁸³ Albayrak, A.g.e., s: 62, Toker, A.g.e., s: 112.

⁸⁴ Programın tamamı için bkz. Albayrak, A.g.e., s: 599-611.

⁸⁵ Albayrak, A.g.e., s: 65.

olayında 1930'un şartlarının 1945'e göre daha farklı olduğu ve partinin sadece üç ay kadar varlığını sürdürdüğü de unutulmamalıdır.

Erken Cumhuriyet tarihinde yaşanan 1930 ve 1945 demokrasi deneyimleri büyük ölçüde iktisadi koşullardan doğmuştur. Dolayısıyla iktisadi konuların SCF ve DP programlarına nasıl yansıtıldığına da genel hatlarıyla göz atmakta fayda görüyoruz. Öncelikle her iki dönemde ortaya çıkan iktisadi sorunlarda belirgin farklar bulunmaktadır. Örneğin SCF'nin kuruluş yıllarında ülke kalkınmasında demiryolu siyaseti önemli bir yer tutmaktaydı ve Fethi Bey hükümetin demiryolu siyasetini eleştiriyordu. Dolayısıyla SCF'nin programının 3. maddesinde "devlet gelirlerinin verimli bir şekilde harcanmasına dikkat edilmesi ve büyük bayındırlık yatırımlarının yalnızca bir nesle yüklenmesinden sakınılacağı" ifade edilmiştir.⁸⁶ Bu maddede büyük yatırımlarla daha çok demiryolları kastedilmektedir. DP'nin kurulduğu dönemde demiryolları konusunda belirgin bir tartışma bulunmamakla birlikte, parti programının 81. maddesinde "demiryollarımızın inşasına devam olunmalıdır. Demiryollarımızı besleyecek kara yolları ile limanlar, depolar ve antrepoların... yapılımasını ulaştırma sistemimiz içinde görüyoruz" hükmü yer almıştır.⁸⁷ Dönem şartlarının farklılığına bağlı olarak SCF demiryollarının maliyetinin sadece tek bir nesle yüklenmesine karşı çıkarken DP programında sadece demiryoluyla yetinilemeyeceği vurgulanmış, aynı zamanda kara ulaşımıyla hatların desteklenmesine yer vermiştir.

İki partinin programında da yer verdiği bir başka ekonomi konusu vergi politikaları olmuştur. SCF genel olarak Türkiye'de vergilerin yüksek oluşundan ve adaletsizliğinden şikayet etmiştir. Programın ikinci maddesinde de vergilerin halkın ekonomik gücünü sarsmayacak şekilde yeniden düzenleneceği hükmü yer almıştır.⁸⁸ DP'nin kuruluşu II. Dünya Savaşı yıllarının olağanüstü vergi uygulamalarının ortaya çıkardığı olumsuz koşulların baskın olduğu bir döneme rastlamıştır. Dolayısıyla DP'nin programında bu konuya oldukça geniş yer ayrılmıştır. Programda vergilerin adil ve vatandaşların ödeme gücüne uygun olarak düzenlenmesi, dolaysız vergilere ağırlık verilmesi, vergi borcundan dolayı hapis cezasının kaldırılması, vergilerin ıslahı ve toplama usullerinin kolaylaştırılması gibi hususlara yer verilmiştir.⁸⁹ Bu konuda her ne kadar SCF'nin programında yer almasa da her iki dönemde gündemde olan vergi suçundan dolayı hapis cezalarına değinmek gerekmektedir. SCF lideri Fethi Bey de zaman zaman yaptığı konuşmalarda bu konuya değinmiş ve vergi ver[e]mediklerinden dolayı hapis cezası alanların fazlalığına bakarak ülkede vergilerin tahammül sınırının ötesinde olduğunu belirtmiştir.⁹⁰ Türkiye'de sonraki yıllarda da vergi konusundaki tartışmalar göz önüne alındığında bu sorunun ve ortaya çıkardığı diğer meselelerin kökeninin çok daha gerilerde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

⁸⁶ Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, s: 259.

⁸⁷ Albayrak, *A.g.e.*, s: 610.

⁸⁸ Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, s: 259.

⁸⁹ Albayrak, *A.g.e.*, s: 68.

⁹⁰ Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, s: 144.

Sonuç

Cumhuriyet tarihinin iki önemli siyasal partisi olan SCF ve DP'nin kuruluşunda bazı ortak özellikler bulunmakla birlikte önemli farklılıklar da vardır. Öncelikle her iki muhalefet partisinin de Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik koşullardan doğduğu söylenebilir. 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin menfi etkileri ve II. Dünya Savaşı yıllarının getirdiği olumsuz ekonomik koşullar iki muhalefet partisinin ortaya çıkışında da etkili olmuştur. 1930'da CHP Genel Başkanı ve aynı zamanda devlet başkanı olan Mustafa Kemal Paşa ile 1945'te CHP Genel Başkanı ve devlet başkanı olan İsmet İnönü'nün tutumu da iki partinin doğuşunda önemlidir. Her iki lider de tek parti rejiminden ve "diktatörlük" benzeri bir sistemden rahatsızlık duyarak muhalif partilerin kurulmasını zorunlu görmüşlerdir. SCF'nin kuruluşunda doğrudan Mustafa Kemal'in rolü bulunurken, DP'nin ortaya çıkışında İnönü doğrudan rol almamış; ancak CHP içindeki muhalifleri bir siyasi parti kurmaları için teşvik etmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak da her iki partinin programları devlet başkanlarının onayından geçtikten sonra ortaya çıkmıştır.

İki muhalefet partisinin ortaya çıkışındaki en önemli farka gelince: 1945 yılında CHP içinde oldukça belirgin bir muhalefet vardı ve bu muhalefet DP'nin kuruluşundaki başlıca faktör olmuştur. Oysa SCF'nin kuruluşu öncesinde parti içinde güçlü bir muhalefetten söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle de SCF daha çok Mustafa Kemal'in Fethi Bey'i yönlendirmesiyle kurulmuştur. CHP'de 1945'te ortaya çıkan muhalefetin gittikçe etkinliğini arttırması üzerine İnönü, bu grubun partiden ayrılarak muhalefete geçmesini istemişti. Dolayısıyla ilkinde "güdümlü bir muhalefet" partisi ortaya çıkarken, ikincisinde güdümlü muhalefetten söz edilemez. Her ne kadar bazı çevreler DP programının Çankaya'nın onayından geçmesini bu parti aleyhine bir "muvazaa" iddiası olarak dile getirmişse de o dönemde ülkeye her yönüyle hâkim olan Milli Şef İnönü'nün, daha önceki iki demokrasi deneyiminin de etkisiyle, muhaliflerin lideri Bayar'a programla ilgili görüşlerini bildirmesi olağan karşılanmalıdır.

II. Dünya Savaşı'nı Batı ittifakının kazanmasıyla birlikte tek partili yönetimlerin de sonu gelmişti. Dolayısıyla 1945 yılında Türkiye'nin demokrasiye geçişinde bu etkenin rolü oldukça fazladır. Oysa 1930 yılındaki demokrasi deneyiminde iktisadi buhran dışında dış politik gelişmelerin etkisinden söz etmek zordur. Nitekim 1945 yılında CHP dışında ilk olarak Nuri Demirağ tarafından MKP kurulmuştu. Bu, SCF deneyiminden sonra ortaya çıkan ilk muhalif partiydi; ancak başta İnönü olmak üzere CHP çevreleri tarafından siyasi bir rakip olarak görülmedi. İnönü, demokrasiye geçilmesini istemekle birlikte Kemalizme bağlı bir muhalefet partisinden yanaydı. Nitekim CHP içinde başlayan muhalif harekete devrimlere bağlılığına inanılan Celal Bayar'ın da katılması İnönü'ye aradığı fırsatı verdi ve Bayar'ı bir muhalefet partisi kurmak için teşvik etti.

SCF ve DP'nin kuruluşunda CHP liderliğinin lâiklik esasından ayrılmayacak bir muhalefete izin vermesi de önemli bir benzerliktir. 1930 yılında Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey'e yazdığı mektupta "lâik cumhuriyet esasında birleştikleri" için memnun olduğunu ve kendisinin siyasi hayatta daima aradığı en önemli hususun bu olduğunu vurgulamıştır. İnönü de DP'nin kuruluşundan hemen önce kendisine parti programını

getiren Bayar'dan lâiklik konusundaki hassasiyete uymalarını istemişti. Gerek Mustafa Kemal Paşa, gerekse İsmet İnönü, 1924 yılında kurulan ve Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan TCF'nin dini siyasete alet etmesiyle Doğu'da çıkan Şeyh Sait İsyanı'nın bağlantılı gördükleri için muhalefet partilerinden lâikliğin tartışma konusu yapılmamasını istemişlerdir. Bu da Mustafa Kemal ve İnönü için, dolayısıyla CHP iktidarı için lâikliğin birinci derecede önemli olduğunu göstermektedir.

Her iki muhalefet partisinin kuruluşu CHP yanlısı basınla olumlu karşılanmıştır. Gerek SCF ve gerekse DP'nin kuruluşuyla Türkiye'de gerçek demokrasinin kurulacağı, milletin gerçek anlamda TBMM'de temsil edilebileceği öne sürülmüştür. Bu yönüyle CHP'li yazarların söz konusu dönemlerdeki idare tarzını demokratik düzen için eksik ya da yetersiz gördükleri söylenebilir. CHP basını her iki muhalefet partisini de iktidarı denetleyecek bir mekanizma olarak da değerlendirmişlerdir. Yani bu partilerin iktidara alternatif olabilecekleri kuruluş döneminde öngörülmemiştir. Ancak hem SCF, hem de DP aynı kökenden gelen partiler olarak geniş halk kitlelerinden ilgi ve destek görmeye başlayınca iktidar yanlısı basın tarafından eleştirilmeye başlanmışlardır. Nitekim dönemin koşullarının da etkisiyle SCF sadece üç ay siyasi hayatını sürdürürken, DP 1950'de iktidara gelmiş ve 10 yıl süren iktidar deneyiminden sonra 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle devrilmiş ve ardından kapatılmıştır.

KAYNAKLAR

Gazeteler: Cumhuriyet, Tanin, Ulus

Kitaplar:

- Acun, Fatma: **Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılâp Tarihi**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 11. bs., 2010.
- Ağaoğlu, Ahmet: **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, b.y.y.
- Ağaoğlu, Samet: **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972.
- Ahmad, Feroz: **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, İstanbul, Hil Yayın, 3.bs., 2007.
- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay: **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976.
- Albayrak, Mustafa: **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, Phoenix, 2004.
- Ateş, Nevin Yurtsever: **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, Der Yayınları, 1998.
- Avşar, Abdülhamit: **Bir Partinin Kapatılmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, Kitabevi, 1998.

- Bayar, Celal: **Ben de Yazdım 6**, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997.
- Bayar, Celal: **Ben de Yazdım 8**, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997.
- Bilâ, Hikmet: **CHP 1919-1999**, İstanbul, Doğan Kitap, 1999.
- Birand, Mehmet Ali, DüNDAR, Can, Çaplı, Bülent: **Demirkırat**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1991.
- Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, Ankara, İmge Kitabevi, 14. bs., 2010.
- Burçak, Rıfki Salim: **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Ankara, Olgaç Matbaası, 1979:
- Çavdar, Tevfik: **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, Ankara, İmge Kitabevi, 3. bs., 2004.
- **Demokrasinin 50 Yılı, 1945-1995 I**, İstanbul, Aydın Kitaplar.
- Ekinci, Necdet: **İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 3. bs., 2004.
- Eroğul, Cem: **Demokrat Parti**, Ankara, İmge Kitabevi, 1990.
- Gevgilili, Ali: **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2. bs., 1987.
- Giritlioğlu, Fahir: **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii Cilt: 1**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965.
- Goloğlu, Mahmut: **Demokrasiye Geçiş**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Gönlübol, Mehmet: **Milletlerarası Siyasî Teşkilatlanma**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2. bs., 1968.
- İnönü, İsmet: **Defterler (1919-1973) I. Cilt**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. bs., 2008.
- İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I T.B.M. Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1946), İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, b.y.y.
- Kalaycıoğlu, Ersin, Sarıbay, Ali Yaşar: **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Bursa, Dora Yayınları, 4.bs., 2009.
- Karpat, Kemal: **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Afa Yayınları, 1986.
- Kaynar, Mete Kaan: **Cumhuriyet Dönemi Siyasal Partileri 1923-2006**, Ankara, İmge Kitabevi, 2007.
- Kepenek, Yakup - Yentürk, Nurhan: **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 18. bs., 2005.

- Kılıçık, Halûk: **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri ve Makaleleri**, Ankara, Demokratlar Kulübü Yayınları, 1991.
- Kili, Suna: **Atatürk Devrimi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 11. bs., 2008.
- Kili, Suna: **Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976.
- Lewis, Bernard: **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. bs., 2007.
- Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9. bs., 2004.
- Okyar, Osman - Seyitdanlıoğlu, Mehmet: **Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.
- Oran, Baskın: **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt: I: 1919-1980**, İstanbul, İletişim Yayınları, 14. bs., 2009.
- Seçkin, Nalan: **1920-1970 İlk Meclisten Kalanlar**, Ankara, 1970.
- Sencer, Muzaffer: **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul, May Yayınları, 1974.
- Soyak, Hasan Rıza: **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. bs., 2006.
- Şapolyo, Enver Behnan: **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın**, Güven Matbaası, Ankara, 1971.
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim: **Savaşın İçinden Geleceğe Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi, 3. C.**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Toker, Metin: **Tek Partiden Çok Partiye**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1970.
- Tokgöz, Erdiç: **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011)**, Ankara, İmaj Yayınları, 10. bs., 2011.
- Topuz, Hıfzı - Ünsal, Hüsamettin: **Cumhuriyetin Beş Dönemeci**, İzmir, Sergi Yayınevi, 1984.
- Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, İstanbul, b.y.y.
- Tunçay, Mete: **T.C.'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2. bs., 1989.
- Turan, Şerafettin: **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Turgut, Hulusi: **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 9. bs., 2007.

- **Türkçe Sözlük 2**, Türk Dil Kurumu, İstanbul, 1992.
- **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul, Cem Yayınevi, 4. bs., 1995.
- Uyar, Hakkı: **100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi (1923-2012)**, Ankara, Anka Yayınları, 2. bs., 2011.
- Uyar, Hakkı: **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2.bs., 1999.
- Uzun, Turgay: **İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler**, Ankara, Orion Kitabevi, 2010.
- Yılmaz, Ensar: **Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları (1946-1950)**, İstanbul, Birey Yayınları, 2008.
- Yetkin, Çetin: **Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. bs., 1997.
- Yetkin, Çetin: **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, İstanbul, Altın Kitaplar, 1983.
- **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- Zürcher, Erik Jan: **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 21.bs., 2007.
- Zürcher, Erik Jan: **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1992.